

El Compromís de Casp. El Principat com a objecte de desig

Fèlix Villagrasa

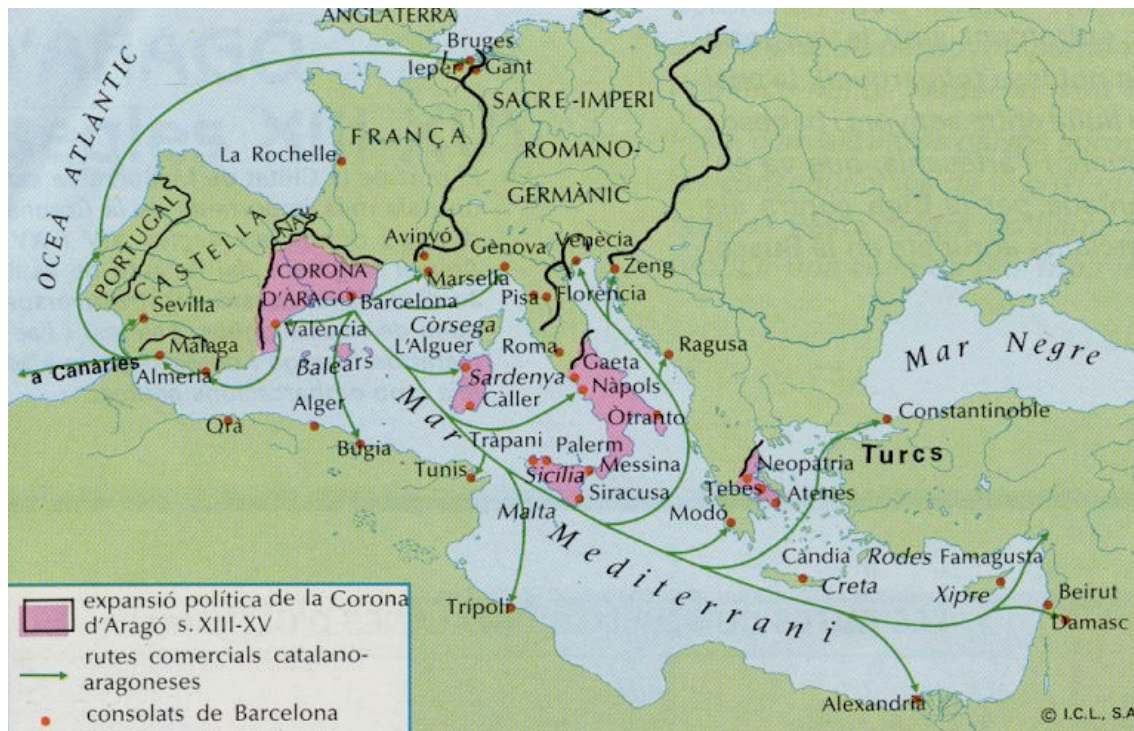
Fa uns mesos, la Junta de Centre Artístic del Penedès, "l'Agrícol", em va proposar la realització d'una exposició didàctica sobre el Compromís de Casp, un esdeveniment cabdal de la nostra història, del qual es commemora la gens rodona xifra del sis-cents dos anys. Enguany, tots abocats al Tricentenari de 1714, les conseqüències del qual encara arrosseguem, sembla una voluntat de contrapunt fixar l'atenció sobre uns fets que no van ser gens estudiats, divulgats ni analitzats quan va tocar fer-ho ara fa dos anys, en el sis-cents aniversari dels fets. Pensem que la història no s'ha d'activar solament com a memòria d'efemèrides, per això hem aprofitat les circumstàncies actuals per observar les dades que tenim sobre aquell 1412. Sense ell, no es pot entendre bé el 1714, data en què culminava la penetració i domini del poder castellà dins l'Estat català medieval. L'estructura confederal creada pels comtes catalans amb Aragó, València i Mallorca fou, paradoxalment, l'instrument metodològic a partir del qual es va acabar fundant l'Estat espanyol (que hauria de celebrar, i no ho fa, els seus tres-cents anys d'història).

Anem a pams. Els estats de l'Edat Mitjana europea eren, gairebé tots, monarquies. Les estructures de poder es basaven en la corona i en l'assemblea de nobles o corts, on també hi era representada l'Església, el sector "intel·lectual" de la societat que, a més, depenia de Roma. L'Església catòlica (vol dir universal) era (i és) una organització que deriva directament de l'Imperi romà. En aquells temps era l'únic vestigi del vell poder llatí i d'ella emanava el poder espiritual i la legitimitat del monarques. Els papes administraven aquesta legitimitat per mantenir el precari equilibri entre els regnes cristians d'arrel germànica. En el cas de Catalunya, l'elit política i militar descendia de la noblesa visigoda. Castella, quina monarquia descendia directament dels caps tribals àsturs i càntabres, també buscava, desesperadament, la legitimitat d'aquest entrellat catòlic-germànic, d'aquí l'obsessió per entroncar amb el casal barceloní, darrer vestigi d'aquell regne visigot que havia dominat bona part de la península entre els segles VI i VII.

En els segles d'expansió cristiana, posteriors al domini musulmà, Castella optà per empènyer cap el sud, i Catalunya per l'expansió comercial mediterrània. Catalunya i Aragó es van unir confederalment (solament compartien el rei, no pas la resta d'institucions), ajuntant València, després, amb el mateix sistema polític. En canvi, Castella acabà per annexionar-se Lleó i totes les terres que anava envaint. Arribat el segle XV, totes dues corones eren grans potències, però funcionaven de forma diferent, fins i tot oposada, perquè la figura del rei i els seus cortesans era el poder total a Castella, i en canvi, el rei catalanoaragonès havia de pactar cada decisió, guerra, subsidi, contribució i llei amb les corts. Les decisions de les corts s'havien de complir obligatòriament (per això crearen la Generalitat), i el tercer braç, format pels representants de les ciutats (comerciants, artesans), hi formava part de forma permanent, i posseïa veu i vot (des de feia segle i mig), essent un dels primers parlaments europeus que avançarien la forma i estructura dels estats moderns.

Aquest sistema d'organització del govern havia fomentat un creixement de les activitats urbanes (comerç, artesanía) com no s'havia vist des dels temps de l'Imperi

romà, creant grans fortunes i demanda sobre altres sectors com l'agricultura, que havien fet prosperar, també, les propietats rurals i, com a conseqüència, la pressió dels senyors feudals sobre els camperols remences. Catalunya s'expandí durant el segle XIII per tot el Mediterrani i més enllà, dominant alguns territoris però, sobre tot, les rutes marítimes. Això feia del Principat un objectiu molt llaminer per als seus poderosos veïns: França i Castella. Ambdós regnes sempre han pugat per posseir aquest territori, quina prosperitat es basa molt més en el treball i el comerç que no pas en cap riquesa natural.

Expansió, rutes comercials i Consolats de Mar de la Corona d'Aragó (segles XIII-XV)

I ara centrem-nos en els fets històrics, o en el relat que ens ha arribat fins avui, molt sovint extret dels documents de l'època. El cas és que la dinastia barcelonina descendent del comte Guifré, que tenia cura de la Marca de Ghòtia, frontera sud de l'Imperi carolingi amb els musulmans, semblava extingida quan morí el rei Martí l'Humà el 1410. El seu fill, Martí el Jove, havia mort l'any abans, cosa que ja havia provocat l'activació espontània de la maquinària successòria a través dels diferents candidats que podien aspirar al tron català i aragonès cas que... aconseguissin deixar fora de joc un nét il·legítim del rei mort, doncs era el cas que Martí el Jove havia engendrat en la noble italiana Tarsia Rizzari un fill anomenat Frederic (de Luna o de Sicília), i davant l'allau de pretendents, i de fortes coaccions, el rei Martí I decidí reconèixer el seu nét. La cerimònia s'havia de celebrar aplegant les principals autoritats del Principat: nobles, jerarquia eclesiàstica i ciutadans, però dos dies abans el rei va expirar. Curiosament. Si la legitimació s'hagués produït –tot i les importants voluntats prestes a impedir-ho–, la qüestió successòria hagués estat resolta, i els altres candidats haurien quedat descartats davant el reconeixement fet pel rei: Frederic era el seu nét, i fill de qui l'havia de succeir. Això no era gens estrany entre les dinasties europees del moment. De fet, els Trastàmara castellans i els Valois francesos també

provenien de legitimacions de línies naturals: quan estava en perill la integritat d'una monarquia, no es feia escarafalls davant de la bastardia.

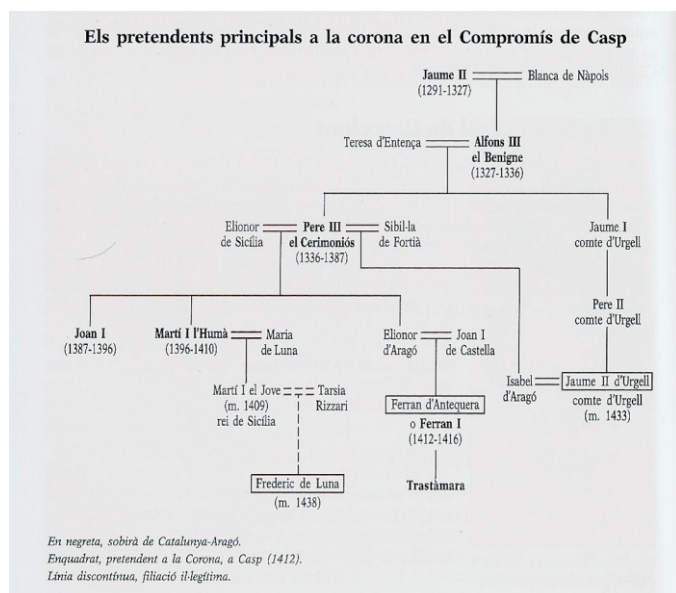

Però els altres pretendents eren persones que representaven el gran poder feudal català (Jaume d'Urgell) i castellà (Fernando de Antequera). Les seves fortunes i, sobretot, les seves tropes jugarien un paper essencial en el desllorigament del conflicte, deixant de banda altres opcions com Lluís de Calàbria, Alfons de Gandia o Joan de Prades, tots ells amb algun grau de parentiu amb la troc principal dels comtes de Barcelona.

Jaume d'Urgell, el Dissortat

Si bé el procediment correcte hagués estat convocar conjuntament les corts dels tres regnes que formaven la corona –Catalunya, Aragó i València, Mallorca no tenia

parlament propi, i enviava els seus representants a les Corts catalanes–, les tensions entre els diferents candidats van anar dividint els tres regnes entre partidaris, principalment, del d'Urgell i del Trastàmara, quedant Frederic sense suports poderosos, malgrat que la voluntat del rei s'havia manifestat expressament convocant la cerimònia de la seva legitimació abans de morir. Però la clarificació de les darreres voluntats del rei fou un dels episodis més foscos en aquesta història, que té molt més d'imposició estrangera que no pas de compromís successori.

El Compromís de Casp. Engany i força per guanyar una corona

El cas del testament del rei Martí és un d'aquells enigmes que els historiadors no han aconseguit escatir, per la senzilla raó que mai s'ha conegut el contingut d'aquest testament, reiteradament reclamat per les Corts al notari Ramon Sescomes, dipositari d'unes darreres voluntats obtingudes del rei, en el llit de mort, per part d'uns membres de les Corts que després recolzarien Fernando de Antequera. El notari solament va fer arribar a les Corts catalanes una còpia del testament, però es va resistir aferrissadament a presentar el document original, que, si existí, no s'ha conservat. La versió dels precursors d'aquest acte era que el rei deixava la selecció del nou monarca en mans de les Corts. Aquesta era l'única opció dels de Fernando per

veure triomfar les seves pretensions... i xocava frontalment amb l'acte de legitimació anunciat per dos dies després de la sobtada mort del monarca.

En veure que la tria del nou rei anava per llarg, i que eren moltes les forces que calia vèncer, Fernando de Antequera es presentà a Aragó amb un exèrcit nombrós que situà dins les fronteres occidentals, iniciant una ocupació dissimulada de València i Aragó. Això va provocar la reacció dels partidaris de Jaume d'Urgell. Una acció malaurada del noble aragonès Antón de Luna, va provocar la mort de l'arquebisbe de Saragossa, antiurgellista ferreny, cosa que desfermà, aleshores, l'inici de les accions de conquesta de l'exèrcit de Fernando. Alhora, fins a sis parlaments diferents discutien els drets dels candidats: un parlament trastamarista i un d'urgellista a cada regne. Mentrestant, la discussió tenia la seva continuïtat en els camps de batalla, on el dret de la força afavoria el pretendent castellà. El dia 26 de febrer les corts aragoneses d'Alcanís, amb majoria trastamarista, imposaven una solució de compromís: nomenaren tres síndics de cada regne, que s'havien de reunir a Casp, per tal que decidissin sobre quin era el candidat que tenia més dret a la corona. No es va permetre que catalans i valencians variessin aquesta llista, per tant, més que un compromís era una imposició.

Hi hagué dos elements fonamentals en aquesta decisió que marcaria el final de l'interregne. El primer fou el paper fonamental del predicador dominic valencià Vicent

Ferrer, qui, amb l'habilitat de la seva oratòria i retòrica, va saber seguir les instruccions del papa d'Avinyó, Benet XIII, en el sentit de reforçar les raons de Fernando de Trastámara i obrar en favor seu. El segon element, encara més important, fou la derrota dels urgellistes a Sagunt (batalla de Morvedre) justament el dia següent en què a Alcanyís es prenia la decisió d'imposar el compromís amb majoria de síndics trastamaristes.

El resultat de la deliberació de Casp se sabé el 24 de juny de 1412: sis dels vots van triar Fernando, dos, de les Corts catalanes, Jaume, i un no es va decantar pel fet d'haver arribat tard i no poder escoltar l'apologia de cada candidat. Pere de Sagarriga, arquebisbe de Tarragona, va demanar –i es va acceptar– que es respectés el dret de Frederic, el nét del rei, a la corona siciliana, però després Fernando no ho acceptaria. Bernat de Gualbes, compromissari barceloní, jugà un paper essencial en aplegar els homes més rics de la capital en favor del pretendent castellà.

La coronació de Fernando de Antequera com a comte de Barcelona, i rei de la Corona d'Aragó, no tancà aquest episodi, malgrat que els candidats derrotats van acceptar inicialment la situació: no tenien més remei, davant les forces que podia desplegar l'ara nou rei. Les ofenses fetes i patides, i la sensació que es perdia el reialme en mans estrangeres van atiar novament els odis. La repressió del bàndol vencedor sobre els derrotats va ser despietada en algunes zones. A Aragó, el comte de Benavente fou torturat i executat sumàriament per haver posat en qüestió la legitimitat del nou monarca. A les primeres Corts catalanes presidides per Fernando, no acostumat al tradicional pactisme català, donà mostres de duresa tot imposant nous subsidis per eixugar els deutes contrets en el procés de successió. En un moment d'exasperació clamà a les Corts, segons testimonis, *"que havia muy bien mercado este regnado, e como le havia costado más de **ochocientas mil doblas de oro**"*, que es pot traduir al català com una confessió d'haver comprat les voluntats que li havien firat el regne.

Coronació de Fernando de Antequera i de l'arquebisbe de Toledo Sancho de Rojas. Rodríguez de Toledo, vers 1415. Museu de El Prado.

Un cop més en la nostra història, apareix el suposat aliat anglès per restituir la causa de la llibertat catalana, i un cop més els catalans pateixen les seves promeses volubles. El cas és que Jaume d'Urgell reprengué la lluita contra Fernando esperant que molts el recolzarien tot refusant el caràcter autoritari que imprimia el castellà al seu govern. Atacà Lleida i Osca, però l'alta noblesa recolzà el rei perquè volia evitar una guerra civil. Les forces reials van assetjar Jaume al castell Formós de Balaguer, que es rendí l'octubre de 1413. Els anglesos mai no van comparèixer. Fou jutjat, condemnat a cadena perpètua i desposseït de títols i terres. Passà per diverses presons castellanes en un règim penitenciari molt dur, entre elles el castell d'Ureña, on moriria també presoner Frederic de Luna (1438). Finalment fou reclòs a Xàtiva fins al final de la seva vida (1433).

Castell Formós de Balaguer, darrera resistència de Jaume d'Urgell

Castell d'Ureña (Valladolid), presó de Jaume d'Urgell i de Frederic de Luna